

16.-17. YÜZYILLARDA KIPÇAKÇA YAZILMIŞ BELGELERDE KADINLARIN SAHİP OLDUĞU HAKLAR

Women's Rights in the Documents Written in Kipchak Turkish in 16th and 17th Centuries

Nadejda ÖZAKDAĞ*

Gazi Türkiyat, Bahar 2017/20: 89-100

Öz: Ermeni harfli Kıpçakça yazma eserler, hem tarihi Kıpçak yazı dilini hem de söz konusu dönemdeki kanunları, yapılan ticarî ve hukukî faaliyetleri vs. gibi konuları temsil etmesi bakımından sön derece önemlidir. Bu belgelerin en parlak dönemi olan XVI. yüzyılda yazılmış Töre Bitigi (Kanunlar Kitabı) ve Protsessualny Kodeks (Mahkeme usulü kanunu) Kıpçak yazı diline ait ilk hukuk belgelerindedir. Hukukî belgelerin yanında dinî eserler, vakayinameler vs. de yer almaktadır.

Bu yazıda, XVI-XVII. yüzyıllarda Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi ile yazılmış belgelere dayalı olarak Gregoryen kadımların sosyal ve toplumsal hakları tespit edilecek ve söz konusu dönemde yaşayan kadınların hangi haklara sahip oldukları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Özellikle, kadınların miras, ticarî ve çeşitli hukukî konulardaki hakları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, Ermeni Harfli Kıpçakça Belgeler, Töre Bitigi, Kanun, Kadın Hakları

Abstract: Armenian-written Kipchak writing works, both the historical Kipchak writing language and the related laws in the period, the commercial and legal activities etc. It is very important that it represents such issues. The most brilliant period of these documents, XVI. Töre Bitigi (The Book of Laws) and Protsessualny Codex (Court procedure law) written in the century are the first legal documents of the Kipchak writing language. In addition to legal documents, religious works, chronicles and so on.

In this article, social and social rights of the Gregorian women will be determined based on the documents written in XVI-XVII centuries, written in the Armenian-language Kipchak Turkish, and it will be tried to show what kind of rights women living in that period have. In particular, women's rights in inheritance, trade and various jurisdictions will be addressed.

Keywords: Kipchak Turkish with Armenian script, Kipchak Documents with Armenian letters, Töre Bitigi, Law, Women's rights

GİRİŞ

Binlerce yıllık Türk kültüründe, Türk kadınının şartlara ve duruma göre, bazen devlet başkanı, bazen savaşçı veya avcı olduklarını görebiliyoruz. Türk kadını, diğer toplumlarda olduğu gibi baskı altında tutulmuyordu. Eski Türk kadını Roma kadınından daha fazla haklara sahipti. Roma hukukunda kadın kendi malına hükmedemezdi, vasiyet edemezdi. Oysa üzerinde duracağımız XVI-XVII. yüzyıllarda yazılmış belgelerdeki Gregoryen kadınların erkekler gibi birçok hakka sahip oldukları

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi, nchirli@gmail.com. Gönderim Tarihi: 05.05.2016. Kabul Tarihi: 12.06.2017.

görülmektedir: malına hükmetme, vasiyetname hazırlama, muris veya varis olma, dava açma vs.

Ermeni harfli Kıpçakça metinler, XVI-XVII. yüzyıllarda Batı Ukrayna'da Kamenets-Podolsk ve Lvov'da yazılan eserlerdir. Hem Türkiye'de hem de yurt dışında Ermeni harfli Kıpçakça metinler ve bu dili konuşan halk üzerine yapılan çalışmaların az olduğu bilinmektedir. Çalışmaların az olmasına rağmen yine de XVI-XVII. yüzyıl Kıpçak Türkçesi hakkında genel bir bilgiye sahibiz.

Çalışmamızın amacı, XVI-XVII. yüzyıllarda Ermeni harfleriyle Kıpçakça yazılmış belgelerden hareketle Gregoryen kadınlarının sosyal ve toplumsal haklarını tespit etmek ve söz konusu dönemde kadınların hangi haklara sahip olduklarını ortaya koymaktır.

Çalışmada, A. Garkavets (2002) *Kıpchakskoye Pismennoye Naslediye: Katalog i teksti pamyatnikov Armiyanskim pismom*, Y. Dashkevich ve E. Tryarski'nin yayınlarından yararlandık. Bunlar: *Töre Bitigi* (Kanun Kitabı) ve *Protsessualnyy Kodeks* (Mahkeme usulü kanunu), evlilik öncesi sözleşmeler, vasiyetnameler, borç senetleri vb. belgelerdir.

Töre Bitigi'i (Sudebnik) 124 Ana Maddeden ve *Protsessualnyy Kodeks* (Mahkeme usulü kanunu) 99 Ek Maddeden oluşmaktadır. 1518-1519 yıllarında Polonya Kralının onayı ile Ermeniceden Latinceye, daha sonra Latince'den Lehçeye ve 1523'te Lehçeden de Kıpçak Türkçesine çevrilmiştir. Rusçaya da çevrilen eser üzerindeki son yayın A. Garkavets'e aittir. Çalışmamızın malzemesini teşkil eden bu eserde Garkavets, Kıpçak Türkçesiyle kaleme alınmış olan *Protsessualnyy Kodeks* (Mahkeme usulü kanunu) bölümünü, bağımsız hukuk vesikası olarak değerlendirir ve *Töre Bitigi*'inin (Sudebnik) yayımlanmasının, bir taraftan orta zaman Kıpçak hukuk anlayışının tarihî-karşılaştırmalı incelemesine; diğer taraftan Türk halklarının hukuk terminolojisinin gelişmesine katkı sağlayacağını söylerken (Garkavets: 2003a, 5-7) aslında bu belgeleri meydana getirenlerin Kıpçak Türkleri olduğunu da ifade etmiş olur (Kasapoğlu-Çengel: 2007, 79).

Töre Bitigi'nin girişinden de anlaşıldığı üzere herkesin, yani kadın ve erkeklerin hakları eşittir. *Töre Bitigi* şöyle başlamaktadır. "Mahkemeye gelen herkese, zengin veya fakir, yaşlı veya gençlere, yetimlere ve dul kadınlara, hak isteyen herkese eşit davranmalıdır. Önce Tanrı'ya sonra Beyimiz Polonya (Leh) kralına emin ediyoruz ki, onlara ve halkımıza sadık kalacağız ve herkese eşit davranacağız."

İncelenen belgelerde Gregoryen Kıpçak kadınlarının özellikle aile hukuku bakımından çok önemli haklara sahip oldukları görülmektedir. Özellikle miras ve ticarî konularda, çeşitli hukukî işlerde kadınların hakları erkeklerle eşittir.

1. KADINLARIN MİRASLA İLGİLİ HAKLARI

İncelediğimiz Ermeni harfli Kıpçakça yazılmış belgelerde de kadın ve erkek kanunen aynı haklara sahip oldukları görülmektedir. Eski Türklerde olduğu gibi Gregoryen Kıpçaklarda da kanunî mirasçılık dışında vasiyet yoluyla mirasçılığın var olduğu görülmektedir. Kadınlar erkekler gibi mülk sahibi olabilir, söz konusu miras ise, ya kendisine ana babadan evlenirken verilen çeyizi veya kendisine armağan edilen mallar (altın, gümüş, inci vs.) veyahut kocasının vefatından sonra düşen paydır.

Kanuna göre, eğer bir kişi hayattayken vasiyetname hazırlamamışsa, ölümünden sonra çocuklarına kalır ve kardeşler arasında aralarında eşit bölünmektedir. Ailenin erkek çocukları yok ise, anne babanın bütün mal varlığı kızlara geçmektedir. Eğer kız çocukları da yok ise, o zaman erkek tarafından olan kardeş ve yeğenlerine kalır, onlar da olmazsa, bu durumda kız kardeşleri ve oğulları varis olur (Garkavets: 2002, 748; *Töre Bitiği*, Madde 115).

Kız ve erkek kardeşler arasında mal paylaşımı eşit olmalıdır. *Töre Bitiği*'nin, Madde 89'a göre babalarının vefatından sonra erkek çocuklar mal paylaşımına geçmeden önce eşlerinin çeyiz olarak getirdikleri ve ayrıca onlara düşen miras paylarını ayırmaları, ondan sonra mal paylaşımına geçmeleri gerekir. Eğer babası hayattayken çocuklardan birine mal varlığından bir şeyler vermişse onu da genel mal varlığına dâhil ederek bütün miras erkek ve kız kardeşler arasında eşit olarak bölünmektedir (Garkavets: 2002, 739; *Töre Bitiği*, Madde 8).

Ermeni harfleriyle Kıpçakça yazılmış vasiyetnameler de çok önemli bilgiler içermektedir. Söz konusu belgelerde kanunî mirasçı statüsüne sahip kişiler olarak mirasçının birinci derecede yakını, yani eşi, çocukları, kardeşleri geçmektedir. Vasiyetnamelerde mal sahibi olarak hem anne baba hem de kız ve erkek kardeşler görülmektedir. Dolayısıyla XVI-XVII. yüzyıllarda kadınların kanunî mirasçı olmaları, kadınlar açısından kazanılmış çok önemli bir haktır.

Uygur vasiyetnamelerine bakıldığında, oğullar arasında yapılan miras paylaşımı dikkati çeker. Varisler arasında kız evlatlar geçmemektedir. Buna göre Uygurlarda kanunî mirasçılar arasında kız evlatlarının bulunmadığı söylenebilir. Kızlar evlenirken baba evinden sadece çeyiz almakla yükümlüydüler (Özyetgin: 2005, 116). Gregoryen Kıpçaklarda ise, eğer baba hayattayken kızını evlendirdiyse, evlenen kız çocuğuna ne baba ne de anne mirasından pay verilmemektedir. Çünkü anne ve baba, kızlarına evlenirken (mirastan) çeyiz vermişlerdir. Eğer ebeveynler vasiyetlerinde kızlarına bir şey bırakmadıysa, kız çocuğu önceden verdikleriyle kalmaktadır. (Garkavets: 2002, 765; Ek Madde 73).

İncelediğimiz vasiyet belgelerinde ise varisler arasında kız evlatlarının da yer aldığı görülmektedir. Buna göre kızlar ve erkekler arasında fazla bir ayırım yapılmadığını söyleyebiliriz. Hatta kız evlatlarının daha kıymetli olduğu da dikkati çekmektedir. Örneğin, Bay Kaspar-Rabiçka'nın hazırladığı vasiyetnamesi baba oğul

arasında tartışmaya neden olur. Çünkü Bay Kaspar-Rabiçka mirasının büyük bir bölümünü kızına bırakmak istiyor. Dolayısıyla oğul babasının verdiği kararı kabul etmeyerek şöyle der: *Men da oğlu dugul men barçanı hızına çıharıyır?* "Ben onun oğlu değil miyim ki, her şeyi kızına veriyor?" (Dashkevich, Tryarski: 1974, 121// Garkavets: 2002, 959).

Ölen erkeklerin mirası eşine ve çocuklarına (kız ve erkek) kalmaktadır. Çocukları yoksa erkek veya kız kardeşlerine kalır. Ölenin yakınları hiçbir şekilde mirastan dışlamamalıdır. Önce baba evinden çeyiz olarak getirdiği mal varlığını, ayrıca kocasının kendisine aldığı veya hediye ettiği her şeyi (altın, gümüş ya da inci gibi) geri vermelidirler. Yakınları vermek istemeseler de kocasının ölümünden sonra eşine iade etmeye mecburlar.

Ölenin yakınlarına mirasın dörtte üçü düşer, dördüncü pay ise karısına düşer ve yakınları bu payı vermek zorundadırlar.

Kız evlendiğinde çocuğu olmaz ise varis belirleyebilir, yani bunlar erkek ve kız kardeşleri veya yakınlarından biri olabilir. (Garkavets: 2002, 709)

İncelediğimiz belgelerin dikkati çeken diğer bir yanı da kadının izni olmadan mirastan bir şey verilemez ve satılamaz. Örneğin, 20 Nisan 1582 yılında kayıtlara geçen *Mihno erespoğan da Jovanes Tamğacı oğlu* "Bay Mihno ve Damgacı'nın oğlu Yovanes" adlı belgede oğlunun, annesi Repsime'nin izniyle Bay Mihno'ya oturdukları evi, taştan yapılmış mağazayı, burada, şehirde ve diğer yerlerde olan bütün gayrimenkulleri ipotek olarak verdiği görülmektedir. Belgede şöyle geçmektedir:

Hayı sumada dağın artıh könlük için men, Jovanes, benim anam bilä nayme Repsime bilä zvolitsa bolup yazıyrbiz pan Mihnoga istisznaga bizim turgan övümüzni, hayı ki yatıptır meji da budovanesi bilä övläri arasına Sahagnıj Serätli da Haçko Zmrutnuj, ol türlü yazıyrbiz kebitimizni dä taş hayı ki yatıptır mırji bilä bebitläri arasına Vartan Romaşko oğlunun da Mikolayetsniñ uçmağlı canlı, alay je barça dobromuznu, ne dä bar esä, neçik ruhomıy, alay neruhomıy, neçik munda şahärdä, alay özgä yerdä bolgan, ki egär (...) (Garkavets: 2002, 879-880)

Aynı belgede anne ve oğul borçlarını ayrı ayrı değil de birlikte ödeyeceklerini belirtirler. Belge (oğul tarafından) düzenlendikten sonra mahkeme tarafından iki görevli annesine (Rapsime) ve eşine (Lusdigin) Ovanes'in mahkemede düzenlediği belgeyi kabul edip etmediklerini sorması için görevlendirilir. Görevliler gidip sorar ve mahkemeye dönerek kendi huzurlarında Ovanes'in annesi ve eşinin her şeyi (yazılanları) kabul ettiklerini beyan ederler:

... ayıtp ki: "Bizim alnumızga zeznat ettilär 2-si dä, neçik anası Jovanesniñ, alay sıjarı, ki barçaga prizvolit etiyirlär, neçik naznaçoniy ratalarga spuleçniy tölämähkä, alay istisznä pokazat etkäninä Jovanesniñ, ayıtp ki: "Bizim dozvolenstvomuz bilä etiyir anıj kibik zapisni, da klärbiz barçaga dosit etmäğä". Garkavets: 2002, 880)

2. KADINLARIN TİCARİ YETKİSİ

a) Mal alıp satma, kiralama, kiraya verme ile ilgili haklar

İncelediğimiz belgelerden kadınlara ait olan gayrimenkulleri başkasına kiraya verebildikleri veya bir başkasından kiralayabildikleri veyahut bir mal almak istediklerinde satın alabildikleri görülmektedir. Ancak, anne veya baba mal varlıklarından bir şey satmak istediklerinde, (bu mirasın) hak sahibi olan çocukların, yanı kız ve erkek çocuklarının, isteği ve rızası alınarak satabilmektedirler. Ayrıca satma işlemleri onların şahitliğinde yapılmalıdır. (Garkavets: 2002, 738; *Töre Bitigi*, Madde 88)

Şiltih torunu övni yalga Asvadurga “Şiltih’in kız torunu evini Asvadurga kiraya verdi” adlı belgede Şiltih’in torunu, Kirkor’un dul eşi Mayram, Zadik Kotsah’ın aracılığıyla, Zamkov sokağında, Godovants’ın evinin yanında olan evini Asvadur’a kiraya verdiği söz konusudur. Kadının evini kiraya vermesi belgede şöyle geçmektedir:

Kelip obliçne, uçtiva Mayram, Şiltih torunu, Kirkor hatunu, tul pozostaly, uçtiviy Zadig Katsah opekun ötlüş kensinâ dobrovolne privzentuy da torädän potvirjoniy virazliviy sözlär bilâ zeznat etti ayıp, ki övün kensiniñ vlasniy Hala mahaläsindâ val üsnâ Hodovanetsniñ övü yanına bolgan bedri yalga uçtiviy Asvadurga, Toros, oğluna, beş yilga ... (Garkavets: 2002, 919)

b) Borç alıp verme ile ilgili haklar

Kadınlar borç alabildikleri gibi bir başkasına da verebilmektedirler. İncelediğimiz belgelerin arasında kadınların borç alıp vermeleriyle ilgili iki belgeye rastlandı. *Kartuşa Lamanka borç Asvadurga oğluna* “Karteşa Lamanka oğlu Asvadurga (olan) borcu” adlı belgede Kartuşa Lamanka adında bir kadın oğlundan 200 florin borç aldığı görülmektedir:

Bugüñgi lentvoytovskiy ur’ad alınna turup obliçne, uçtiva Kartuşa Bedros hatunu opatrnıy Vasil Filipoviç ur’ad hulu da kensinâ privjnetiy opekun ötlüş borç bilindi uçtiviy Asvadurga, oğluna kensiniñ, (...) (Garkavets: 2002, 932)

“Golub’un oğlu David annesi Zuzanna Golubova’ya verdiği senet” adlı belgede ise, bir annenin oğluna borç vermesi söz konusudur. David adında biri annesinden 450 florin borç aldığını ve bu borcu da Türkiye’den döndükten sonra ödeyeceğini belirten belgeden kadınların borç verebileceği görülmektedir:

Men, David Holub oğlu, biliniyirmen bu benim tserografım bilâ, ki haldım borçlu anama dört yüz elli flü, hâr flnü sanap 30 hroş. Bunuñki aħçanı povinen men tölâmâ, kelip Türktän. Dağın igi köñülük üçün möhürünnü bastım hem holum bilâ podpisattsa boldum. (Garkavets: 2002, 961)

Bu iki belgeden, XVI-XVII yüzyıllarda kadınların kendi mal-mülkünün, parasının söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

3. KADINLARIN DAVA AÇMA HAKLARI

Kadınlar her çeşit hukukî davayı açabilme hakkına sahip oldukları görülmektedir. İncelediğimiz belgelerden kadınlar birine dava açabildikleri gibi kendilerine de dava açılabilir. Bir kadın dava açacağı zaman mahkemeye giderek vasi aracılığıyla dava açabilmektedir. Örneğin, *Agopşa seçövlü protest Şirin üsnä* "Suçvalı Agop'un Şirin'e olan protestosu" adlı belgede Şirin Hanım'ın kocasının yanında çalışan görevlinin mahkemeye gidip Şirin Hanım'ı şikâyet etmesi ve ona dava açması söz konusudur.

Belgede, şikâyetçi olan kişi, Şirin Hanım'ın kocasının yanında görevli olarak yedi yıl çalıştığını, kocası hayattayken yanında çalışma süresi karşılığında ödüllendireceğini söyler, yani evlendirme, düğün masraflarını karşılama, eline biraz harçlık verme vs. gibi. Beyin vefatından sonra eşi Şirin Hanım'a gittiğini ve söz verilen ödemelerin yapılmasını istemektedir. Şirin Hanım ise, kendisine Yazlovsk Pazarı'na gelmesini ve ona orada ödeme yapacağını söyler. Ancak, belirtilen yere geldiğinde Şirin Hanım'ın ödeme yapmak istemediğini belirtmektedir. Ayrıca, onun yüzünden zarar ettiğini ve bundan dolayı Şirin Hanım'ı protesto ettiğini söyler:

*"Moy laskaviy pane ur'ad, protestovatsa boluyrmen pani Şirin üsnä, uçmağlı canlı
Hıçadur hatını, haysı ki eyäsindä yedi yıl huluğ ettim, haysı huluğum üçün tutunup edin
adil etmä, budur övländirmä da toyumnu etmä kensi koştı bilä häm särmiyä dä holuma
bermä. (.....) Hali esä, biylikinjzğä sahlıñ boldu, ölümündän soñra pani Şiringä yağşı
kişilär bilä keldim, holup, ki birgämä zhodıtsa bolğay da tölägäy, ol esä ayttı, ki Yazlovtsa
yarmarkına kelğäysen, men saña tölärmen. Hali esä keldim holuyrmen tölöv, na ol
klämäs tölämä, preto protestovatsa boluyrmen üsnä, ki zararlımen anıñ säbäpindän fli
yüz huluğumdan başğa, gdj meni neçik peşäkärni yoldaşlarımdan haldırdı...
(Garkavets: 2002, 929)*

25 Şubat 1653 düzenlenen *Donovak da Mayram* "Donovak ve Mayram" adlı bir belgede de kocasının eşine dava açtığı görülmektedir. Belgede, eşinin ifade günü geldiğinden ve her ikisinin de mahkemeye gitmelerinden bahsedilmektedir. Kadın, yetki verdiği kişi aracılığıyla mahkemeye yazdığı cevap mektubunu sunar ve mektup orada okunur. Karısı kocasının suçlamalarını kabul etmeyip reddetmektedir. Çünkü kocası miktarı bildirmeden kendisinden para ve bazı eşyaları istemektedir. Kadın kocasının kendinden istediklerinin eşine değil de kendine ait olduğunu söyler ve bunu ispatlamak için mahkemeden evlilik öncesi sözleşmesine bakılıp incelenmesini talep eder (Garkavets: 2002, 945). Evlilik mukavelelerinde kıza çeyiz olarak verilen bütün her şey kayda alınmaktaydı. Kanunlara göre, kızın baba evinden getirdiği çeyiz kendine aittir, onun mirasıdır. (Garkavets: 2002, 739; *Töre Bitiği*, Madde 89)

Eğer bir kadına dava açıldıysa ve mahkemeye çağrıldıysa, kadının yerine kocası veya yakınları gidebilir, onun işlerini takip edebilirler vs. Fakat yerini alacak kişi mahkeme tarafından onaylanması ve hâkimlerin bu kişiyi görmeleri gerekirdi, ayrıca kadının huzurunda yerini alacak kişi akrabalığını ispat etmesi lazımdır. Dolayısıyla

mahkemeye gidip gitmeme hakkı kadına aittir (Garkavets. 2020, 750; *Töre Bitigi*, Madde 123).

Kanunlara göre mahkemede kocası karısının yerini alabildiği gibi kadın da kocasının yerini aldığı görülmektedir (Garkavets: 2002, 762; Ek Madde 65). Ayrıca, kocası karısının yerine veya karısı kocasının yerine ceza evine de girebilmektedir (Garkavets: 2002, 763; Ek Madde 66).

4. KADININ ŞAHİTLİĞİYLE İLGİLİ HAKLARI

Kanuna göre şahitlerin, yaşı tutan ya da yaşlı birilerinin (çok yaşlı ve hasta olmayacak) olması gerekmektedir. Erkeklerin şahitlik yapabilecek yaşları verilmekte, fakat kadınların yaşından bahsedilmemektedir. Şahitlik yapan erkek 25 yaşında olması uygundur, çünkü 25 yaşında olan biri din adamı olabilmektedir.

Erkek şahitler iki üç kişi iken, kadınlar iki katı, yani dört-altı olması gerekmektedir. Kanunlara göre, mahkemede kadınlar şahitlik yapamadıkları belirtilmekte ve şöyle devam etmektedir: *...kelmäğäylär törä alınna, övlerinä tanıhlıh bergäylär ol hadar yahşı u hörmätli adämilärgä, ne hadar kendiläridir, da alar, kelip, tanıhlıh bergäylär törä alınna....* “Kadınlar mahkemeye gelmesinler, ifadelerini evlerinde erkeklere versinler, onlar da mahkemeye gelip şahitlik yapsınlar.” (Garkavets: 2002, 688; *Töre Bitigi*, Madde 7).

İnstigator da Kotlar hızı “Savcı ve Zadik Kotlar’ın kızı” adlı belgede mahkemede bir erkek ile üç kadının şahitlik yaptığı görülmektedir. Fakat savcı adı geçen bu üç kadının vasi olmadan şahitlik yaptıklarından dolayı şahitliklerini kabul etmek istemez. Kanunlara göre kadınlar, özellikle evli kadınlar vasi olmadan şahitlik yapamazlardı. Dolayısıyla verdikleri ifadeler de geçersiz olması gerekirdi. Söz konusu belgede, kadınlar ifadelerini vermeden önce mahkemede emin ederler, dolayısıyla şahitlikleri de kabul edilmesi gerekmektedir. İncelenen diğer belgelerde kadınlar vasi aracılığıyla bilgi verirler veya mahkemenin görevlendirdiği görevliler tarafından dinlenip mahkemede anlatılmaktadır: (Garkavets: 2002, 947)

5. KADINLARIN YETKİ VERME HAKLARI

XVI-XVII. yüzyıllarda Ermeni harfleriyle Kıpçakça belgelerde kadınların birine yetki verme veya birini yetkili yapabilme yetkisine sahip oldukları söz konusudur. 29 Temmuz 1594 yılında düzenlenmiş *Magda mocny oğlu Haçkonı* “Magda oğlu Haçko’ya yetki verdi.” adlı belgede Magda adında bir kadın mahkemeye gidip bütün yetkilerini oğluna verdiği görülmektedir. Bunlar: bir davayı kazanması, bir davada yenilmesi, borçları geri alması, belge düzenlemesi vs gibi. Ayrıca oğlunun alacağı bütün kararları ve yapacağı her davranışı hoşgörü ile kabul edeceğini de bildirmektedir. Belgede şöyle geçmektedir:

Boldu tvaganıñ 1043 julis 19 (1594 julis 29), aynakün, Holub voyt alınna. Keldi Magda Marko hatunu da Haçkonu, oğlun kensiniñ, plenipotent tohtattu kensi yerinä, berip añar tügel moc barçada: utma, utturma, ant prin'at etmä, alma, kvitovat etmä, etkänin barın vcencn'e turup prin'at etmägä, nedän utru hoydu törägä pamentniy. (Garkavets: 2002, 887)

6. KADINLARIN KEFİL OLMA HAKLARI

İncelediğimiz belgelerden kadınların birine kefil olabildikleri de görülmektedir. Örneğin, 8 Nisan 1598 yılında kaydedilmiş *Tavit Çırağçı hatunu yük eyäsi üçün* “Davut Çırağçı'nın hanımı kocasına kefil” adlı belgede Petruhna adında bir kadın eşi Davut Çırağçı'ya kefil olması söz konusudur. Kocasını, Gavruş adında birine 2 talerlik borcunu erteleme olmadan herhangi bir malla değil, nakit olarak ödeyeceğini üstlenmektedir:

Boldu tvaganıñ 1047-sinä mardniñ 29-una Yakub voyt alınna. Keldi Petruhna Tavit Çırağçı hatunu da turup obliçn'e boldu yük kensi eyäsi Tavit üçün 2 talerni tölämä Havriş haydukka kelir surp Oksenttä bizim bu yıl bolgan naht taler bilä, ne bir humaş bilä dügül, barça törä dilatsiyasından, apelätsiyasından başça. A egär Havriş kensi bunda bolmasa, pozvolit etti Savkaga orus anıñ kibik 2 talerni tölämägä. Ne üçün törägä hoyuldu pam'entniy. (Garkavets: 2002, 890)

7. KADINLARA HAPİS CEZASI VERİLMESİ

Kadınlara da erkekler gibi hapis cezası verilebilmektedir. 9 Kasım 1641 yılında kaydedilmiş *Zadiğ Sakula yükka aldı Marenkonu* “Zadik Sakula Marenko'ya kefil oldu.” adlı belgede, Marenko adında bir kadın, aldığı borcu ödemeyince mahkeme tarafından hapis cezasına çarptırılmıştır:

Boldu tvaganıñ 1090-sında sebdempenniñ 29-una, hankün, slavetni Yakub Bartosoviç lentvoyt alınna. Kelip obliçn'e uçtivy Zadig Sakula oğlu yük boldu Hanus hatını Marenko üçün grata artundan volniy v'enjengä, haysı ki olturup edi töräniñ dekretindän pevnny suma borç üçün fli yüz yetmiş sekiz törä zapisinä körä slavetna Haskaga, Moses sıjarına, borçlu bolgan, tutunup, ki vol'niy venzendän haydesä uydit etmäy. A hayda ki uydit etsä, na kensi podpadnut etkäy ol Borçka, ne üçün hoyuldu törägä pam'entne. (Garkavets: 2002, 932)

İnstigator da Zadig Kotlar hızı “Savcı ve Zadig Kotlar'ın kızı.” adlı belgede de genç bir kıza hapis cezası verildiği görülmektedir. Genç kız, bir erkek tarafından evlenme vaadiyle kandırılır, hamile kalır, çocuğunu doğurur, fakat çocuk ölür. Bunun üzerine kız hem ahlakî yönden hem de çocuğun ölümüne neden olmasından dolayı cezai yönden suçlanmaktadır. Burada kızın savunması vasi aracılığıyla yapılmaktadır. Kendisi doğrudan savunma yapamamaktadır:

...instigator törädän visojomny jadat etti, ki Kas'a, Zadig Kotlâr hızı, hörmetsiz da vşeteçny tirlik etkäni üçün venzendä ur'ad ötläş saconny pripuşçony bolgay töräniñ harşına, a bu pilniy inkivirovan'e üçün, ki priznat etkäy, kim kensinä okaziya anıñ bu svavolaga kirmähkä beriptir da zvedit etip kensin yoldan şaştıriptir. İprivipuşçony bolup venzendän da törä alınna turup, pilniy badan'esı aşıra töräniñ gayniy kriminalniy bolup

inkvirovany bolup, bu türlü cuvap bedri, aytıp uçtıvıy Asvadur Sefer oğlu, kensi şvageri, op'ekun ötleş... (Garkavets: 2002, 947)

8. KADINLARIN EVLENME VE BOŞANMAYLA İLGİLİ HAKLARI

İncelediğimiz belgelerde kadınların evlenme (evlilik sözleşmeleri) ve boşanma ile ilgili hakları (evlilik sözleşmesinin kadın tarafından bozulup bozulmaması, boşanırken cezanın olup olmaması, boşanmadan sonra çocukların velayeti vs.) yer almaktadır.

XVI-XVII. yüzyıllarda hazırlanan evlilik sözleşmeleri hukukî açıdan Ukrayna ve Lehistan'daki kolonilerin aile hukuku ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu belgeler Türk Hukuk Tarihi araştırmacıları için değerli katkılar sağlayacak durumdadır. Öte yandan, söz konusu belgelerin incelenmesi, özellikle Gregoryen-Kıpçak toplumunun sosyo-kültürel hayatının üzerinde ayrıca durulması, değerlendirilmesi ve aydınlatılması Türk kültürüne büyük katkılar sağlayacağı kanısındayız.

a) Evlilik ve evlilik sözleşmeleriyle ilgili

Belgelerden anlaşıldığı üzere Gregoryen Kıpçaklarda evlilik öncesi ve evlilik sırasında sözleşmeler hazırlanmaktadır. Yapılan sözleşmelerin mahkeme defterine kayıtları mecburi değildi. Örneğin, 7 Mart 1638 yılında Hristofor-İvan Bernatobiç ile Grigoriy Mikolayeviç arasında belge düzenlenmiş, fakat mahkeme kayıtlarına geçmemiştir. Belge düzenlendikten sonra ilgili kişide, yani Hristofor-İvan'ın kız kardeşi Ekaterina'da saklanmaktaydı (Dashkevich, Tryarski: 1970/2, 68). Söz konusu evlilik öncesi sözleşmelerde genellikle kıza verilecek çeyiz, evlilik sırasındaki sözleşmelerde ise evlilik süresince uyulması gereken şartlar, uyulmadığı takdirde olan cezalar vs. yer almaktadır. Evlilik öncesi sözleşmeleri ile ilgili kanuna (Garkavets: 2002, 709; Ek Madde 4) göre damat kızın babasıyla kızına çeyiz olarak ne vereceğini ilan etmesi için konuşması gerekmektedir ki, herkes kızına ne vereceğini bilsin. Anne babanın vereceği çeyiz kızlar için çok önemlidir, onların malvarlığının payı ve mirasıdır.

b) Boşanma ile ilgili

25 Şubat 1653 yılında düzenlenen *Donovak da Mayram*. "Donovak ve Mayram." adlı belgede tarafların sözünü tutmama durumunda 200 griven ceza ödemesi gerektiği kaydedilmektedir. Bu belgede kocası (Donovak) eşinin (Mayram) söz konusu anlaşmaya sadık kalmadığını ve Ukraynalı biriyle gizli ilişki kurduğunu, dolayısıyla kendine evlilik sözleşmesinde belirlenen ceza miktarının ödemesini ve aldığı bütün hediyeleri iade etmesini talep etmektedir. Söz konusu belgeden evlilik anlaşmasının kadın tarafından bozulduğu görülmektedir:

...a nadto bar curum ortamızga eki yüz hrivna törä aşıra zalojonıy dotrimat etmägän strona üsnä sözün, zaçım ki pozvana sözün dotrimat etmädi da meni, nişanlısın, zradit etip, barıp, orus bilä skric'e pisäkländi, tedi povinendir alay harclarımnı da

başlıklarını dayatma, neçik ki curumnu da yoğarı m'anovanıy bermä. (Garkavets: 2002, 945)

9. HİZMETÇİ KADINLARLA İLGİLİ HAKLAR

Bazen babalar öz kızlarını para karşılığında hizmetçi olarak satmak zorunda kalıyorlardı. Bu durum, genellikle maddi durumu iyi olmayan ailelerde görülmektedir. Baba kızını belirlenen bir süreye (birkaç yıl) satabiliyordu. Eğer satın alan kişi kızın hizmetinden memnun kalmazsa, babası kızını geri satın almak zorundadır. Kızı satın alan kişi onu bir başkasına satma hakkına sahip değildi.

Eğer kızı satın alan kişi onu oğlu ile evlendirmek isterse, bu durumda kızın babasından izin alınır, evlilik onun rızası ile olur. Eğer bu kız, kendini satın alan kişiye veya oğluna eş olarak uygun görülmez ise, o zaman kendi için ödenen para miktarı kadar çalışır ve sonra gidebilir. Eğer baba kızını anlaşma zamanı bitmeden geri almak isterse, kızı satın alan kişi izin vermelidir (Garkavets: 2002, 716; *Töre Bitigi*, Madde 17). İncelediğimiz belgelerden hizmetçi kızların da hakları olduğu görülmektedir. Beğenmedikleri ve istemedikleri yerde kalmazlar, orada zorla çalıştırılmazlardı. Örneğin, *Jovanes Gagos da huluğçısı*. “Yovanes Gagos ve hizmetçisi.” adlı belgede, Gaska adında hizmetçi kız mahkemeye gidip vasi aracılığıyla kendisini satın alan kişide dört yıl çalışacağına söz verdiğini, fakat 1.5 yıl çalıştıktan sonra çalıştığı yerin hoşuna gitmediğini, ayrıca dövüldüğünü belirterek, artık orada çalışmak istemediğini söylemektedir. Çalıştığı süre içerisinde kazandığı parayı istemediğini belirtip, sadece kendine ait olan eşyalarının geri verilmesini istemektedir:

Boldu tvagannıj 1030 tegdemperniş 19 nöğarikün Holub voyt alını. Keldi İvan Kravets huluğçısı bilä naym'e Haska da pripozvat etti Jovanesni Gagos oğlun, da turup obliçn'e, Haska kensi op'ekunu naym'e İvan aşıra gile etti üstnä ayıp, ki: “Meni Yaroslovda aldı 4 yıl bilä huluğka, da men dä pririkat etip edim kensinä priyatellärim aşıra, ki kensilärindä 4 yıl huluğ etkäy edim; halikä yıl ges huluğ etipmen, a artıh klämän kensilärindä huluğ etmägä, zerä maña biyänmäs da meni töviyürlär. A tak men artıh klämän huluğ etmägä, ani huluğum üçün dä kensilärindän upominatsya bolman, tek holarmen, ki menim ariberim bar, ani maña vıdat etkäylär. (Garkavets: 2002, 879)

Yine, 6 Kasım 1579 yılında kayda geçen *Norses da huluğçı Hanna* “Norses ve hizmetçi Anna” adlı belgede, hizmetçi kız çalışma yerini beğenmeyip terk etmektedir. Kendine ait eşyaların dışında hiçbir şey istemediğini söyler. Bu belgeden hizmetçi kadınların zorla çalıştırılmayacağı açıkça belirtilmektedir. Belgenin devamında kendini satın alan kişi, eğer anlaşma yapılan çalışma süresini tamamlamak isterse geri dönebileceğini söylemiş, fakat kız geri dönmeye razı olmadığını belirtmiştir. Mahkeme de kıza gidip süresini tamamlamasını ve ödeneğini almasını söylemiş, fakat kız yine kabul etmediği görülmektedir:

Keldi Zakrovskiy da Hanna huluğçısı Nursesniş Kirkor oğlunıj da pripozvat etti Norsesni, gile etti üstnä, ayıp, ki: “Kelir bayramga ança yalga kirip edim, hayısı ki maña biyänmädi hatna, kettim kensindän, hali holarmen kensindän, ki maña kensi vlasniy ariberimi maña haytargay, artıh kensindän nemä klämän, tek menim vlasniyım

haytarsın". Anda j turup Norses da cuvap bedri da ayttı, ki: "Alaydır, turup edim kensin bayramga dirä yalga, bilmän, nek klämädi huluğ etmäğä da ketti mendän, a men anıñ ariberisin hamovat etmän, klärmen, nesi mendä bar, klärmen ur'ad alınna haytarmaga, a klär esä kelip yalın doslujit etmäğä, na klärmen halğanın da bermäğä". A Hanna cuvap berip ayttı, ki: "Men anar barman artıñ huluğ etmäğä, a tız nemä kensindän artıñ klämän, tek menim vlasnyımnı bersin". Voyt yoğarı ayılğan añlar 2 stronanı da skazat etti da ayttı Hannaga, ki barıp doslujit etkay da algay tölövün, da Nursesgä ayttı, ki hamovat etmäğäy anıñ vlasny. Hayda ki Hanna podn'atsa bolma klämädi, ki barıp doslujit etkäy edi. (...)

10. DUL VE TECAVÜZE UĞRAYAN KADINLARLA İLGİLİ

XVI-XVII. yüzyıllarda düzenlenen kanunlarda dul ve hamile kadınlara sahip çıkıldığı ve korunduğu görülmektedir. Örneğin, eşi ölen kadınlardan rehin alınmamaktadır. Çünkü giyim kadınlar için çok önemlidir. Ayrıca dul kadınlara herkesin saygı ve hoşgörü göstermesi gerekmektedir. *Töre Bitigi'*nde dul ve hamile kadınlarla ilgili kanunlar şöyle geçmektedir:

Tullardan nemä tusnañ almagaylar.

Törä bilä hoyulğandır, ki tul hatunlardan tusnañ almagaylar nemä dä, ni ton-oprah, ni özgä nemä, altın kümiş kibik, alma bolmagaylar tusnañ ornuna. Egär ki özgä törädä buyurgan esä tusnañ alma tullardan, ale bizim ermeni töresinü anı tyğandır, anıñ üçün ki ton-oprah keräklidir tullarga. Teñriniñ boyruğundan şağavat berilmäh keräk tul hatunlarga, da ne türlü ki Teñri cuvutlarga körgüzdi şağavat Mısırda. (Garkavets: 2002, 734; Töre Bitigi, Madde 73)

Dul kadınlardan herhangi bir şey rehin olarak alınmayacak.

Kanunen belirlendi ki, dul kadınlardan herhangi bir şey alınmayacak, ne giysi ne de başka herhangi bir şey, altın ve gümüş gibi, rehin yerine alınmayacak. Eğer başka kanunlarda dul kadınlardan rehin alma izni varsa, bizim Ermeni kanunlarımıza göre yasaktır, çünkü giysi dul kadınlar için gereklidir. Tanrı'nın buyruğuna göre, Tanrı Mısır'da Yahudilere nasıl şefkat gösterdiyse, dul kadınlara da aynı şefkati göstermek gerekir.

Yine kanunlara göre, eğer biri bekâr bir kıza veya birinin eşine tecavüz ederse, ölümle cezalandırılmaktadır. Bir kimse sadece tecavüze teşebbüs etse bile suçludur. Bu durumda suçlu kişi mahkeme tarafından hapis ve para cezasıyla cezalandırıldığı görülmektedir. Kanun şu şekildedir:

Kimesä ki küç etkäy hatun kişigä ya hız oğlanga.

Egär kimesä kimesäniñ hatunun yol üsnä hapsa ya hızını, da anıñki hız hız oğlan bolgay, da anar küç etkäy, anıñki küç etüçi ölümlüdür. A agär etkän işin anıñ üsnä tüğällämäsä, äğbät, egridir da ögütlänmäh keräk töräçidän ötläş zından bilä da curum bilä ol hörmetsizlik üçün. (Garkavets: 2002, 731; Madde 62)

Eğer bir kimse bir kadına ya da bekâr kıza tecavüz ederse.

Eğer biri bir kimsenin karısını ya da bekâr kızını yolda kaçırsa, kaçınılan kız bekar olup ona tecavüz ederse, tecavüz eden kişi (suçlu) ölümle cezalandırılır.

Eğer ki, yeltendiği işi gerçekleştirmediyse, yine suçludur ve mahkeme tarafından hapis ve para cezası ile cezalandırılması gerekmektedir.

SONUÇ

Töre Bitigi, Mahkeme usulü kanunlar, vasiyetnameler, evlilik sözleşmeleri, borç senetleri ve aile hukukunu ilgilendiren diğer belgeler, XVI-XVII. yüzyıllarda yaşayan kadınların hukukî düzeni açısından önemli bir malzeme sunmaktadır.

Bu konunun, başta Uygur olmak üzere diğer Türklük alanlarındaki belgelerle de karşılaştırarak incelenmesi, kuşkusuz, hukuk tarihi araştırmaları için olduğu kadar, sosyal hayatımızdaki gelişmelerin takibinde de ciddi bir katkı sağlayacaktır. Umuyoruz ki, yeni belgelerin okunmasıyla daha fazla bilgiye sahip olunacak, hâlâ aydınlanması beklenen ve tartışmalı olan konular da aydınlanacaktır.

KAYNAKÇA

- BEDROS, Zeki (2009). *Ermeniceden Türkçeye Mükemmel Lügat*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- DASHKEVİCH, P. (1983). "Armyano-Kıpçakskiy yazık: Etapı istorii", *Voprosı Yazıkoznaniya*, no: 1, 91-107.
- DASHKEVİCH, P., TRYARSKI, Edward (1974), "Armyano-Kıpçakskoye zaveşçaniye iz Lvova 1617 goda i sovremenniy yemu polskiy perevod", *Rocznik Orientalistyczny*, T. XXXVI, z.2, 119-131.
- GARKAVETS, Aleksandr (2002). *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye: Katalog i tekstı pamyatnikov Armyanskim pismom*, T.1, Almatı: Deşt-i Kıpçak.
- GARKAVETS, Aleksandr (2003a). *Töre Bitigi, Kıpçaksko-polskaya versiya armyanskogo sudebnika i armyano-kıpçakskiy protsessualnyı kodeks, Lvov, Kamenets-Podolskiy 1519-1594*, Almatı: Deşt-i Kıpçak, Baur.
- KASAPÖĞLU ÇENGEL, Hülya (2007). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış Töre Bitigi ve Bu Eserdeki Töre, Yargı, Bitik Terimleri Üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Güz/1, 77-96.
- ÖZYETGİN, Melek (2005). *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TRYARSKI, Edward (1968-1972). *Dictionnaire Armeno-Kıprchak d'arres trois manuscripts des collections Viennoises, C. 1-4*, Warszawa.